

OSMANLI REJİMİ
ve
KANUN TATBİKATI ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Doç. Dr. Zahit AKSU

Osmanlı siyasi rejimi ve kanun tatbikati konusuyla batılılar iki asrı aşkın bir süreden beri ilgilenmektedirler. İleri sürülen değişik görüşler ve tartışmalar bugünün araştırmacılarını tatmin etmekten henüz uzak görünmektedir. Prof. Mario Grignaschi'nin, «Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, halâ araştırılması zorunlu, sosyal bir tecrübeyi sunmaktadır (..)» (1) sözü, bu alanda araştırma yapanların ortak görüşünü yansıtmaktadır.

Bir zamanlar «Türk»ü, Osmanlı sultanlarını, «Kibarlık Budalası» (Bourgeois Gentilhomme) adlı komedisinde küçültmek isteyen Molière (1622 - 1673) hakkında bugün, diğer bir Fransız araştırmacı, «Molière'in Bourgeois Gentilhomme'da çizdiği tiplere bakarak XV ve XVI Asır «Türk»ü hakkında hiç bir fikir edinilemez.» (2) demekten kendini alamamaktadır.

Sosyolojinin, özellikle, Hukuk Sosyolojisinin öncülerinden sayılan Montesquieu (1689 - 1755), «Kanunların Ruhu» adlı ünlü eserinde Osmanlı sultanlarını «Despotisme»in tanımı içine sokmuştur. Osmanlı sultanlarını despot olarak tanımlayan Montesquieu'nün tanımına göre, «Despotik hükümet, sadece bir kişinin, kanunsuz

-
- (1) Mario Grignaschi, La Valeur du Témoignage des Sujets Non-musulmans (Dhimmi) dans l'Empire Ottoman, Bruxelles 1964, s. 211.
 - (2) Robert Mantran, La Vie Quotidienne à Constantinople au Temps de Soliman le Magnifique et de ses Successeurs (XVI et XVII è Siècles), Hachette, Paris 1965, s. 190.

ve kaidesiz, yalnız kendi arzu ve kaprislerine göre idareyi yürütmesidir.» (3).

Kral Akademisi üyelerinden Anquetil Duperron, «Le Législation Orientale» adlı eserinde, Osmanlı sultanlarını despotlukla niteliyen Montesqieu'ü sert bir dille eleştirmekte ve «Despot bazan, Montesqieu'nün burada çizdiği kimse olabilir; fakat bu portrede asla Beyazid'ler, Mehmed'ler, Murad'lar, Süleyman'lar, şu güçlü Osmanlılar gösterilemez.» (4) demektedir.

Duperron, Türklerin İslâm öncesi «Yasa»larıyla İslâm Hukuku arasında bazı ilişkilerden bahsettikten sonra, «Kur'ân'ın devlet başkanını «Kanun»un üstünde görmediğini» belirtmekte ve bu tür hatalara düşenler arasında ünlü tarihçi Ricaut'u da saymaktadır (5).

Eskilerden, Osmanlı siyasî tarihini, hukukunu, sosyo-ekonomik ve kültürel olgusunu bütün müesseseleriyle birlikte inceleyen XVIII Asrın diğer ünlü bir araştırmacısı da M. d'Ohsson'dur. Özel imkânlardan da yararlanarak yirmi seneyi aşan uzun ve ciddi araştırmalarını İstanbul'da sürdürmüştür. Zamanın İsveç Kralına ithaf ettiği yedi ciltlik «Tableau Générale de l'Empire Ottoman» adlı ünlü eserinde M. d'Ohsson, bazı batılı araştırmacıların yanlı görüş veya hatalarını, sırası geldikçe, derin bir vukufpla tenkit etmektedir (6).

Günümüzde, ana kaynaklara dayalı ve çok yönlü yaklaşımla yapılan bilimsel çalışmalar, bu alanda sürdürülen araştırmalara, yeni boyutlar kazandırmaktadır.

Prof. M. Fuat Köprülü'nün «İslâm Âmme Hukukundan ayrı bir Türk Âmme Hukuku Yok mudur?» (7) adlı kırk iki sayfalık bildirisi, Ülkemiz'de, bu tür araştırmaların ilk örneklerindedir.

(3) Montesqieu, Ruhü'l-Kavânin, Divân-ı Umumiyve baş mütercimi Hüseyin Nazım beyin tercümesi- Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339 H., C.I, s. 15 ve 16.

(4) Anquetil Duperron, la Législation Orientale, Chez Marc-Michel Rey, Amsterdam 1778, s. 2 ve 4.

(5) Bak. A. Duperron, a.g.e. s. 46 vd.

(6) Bak. M. d'Ohsson, Tableau Générale de l'Empire Ottoman, dédié au Roi de Suède, l'Imprimerie de Monsieur avec approbation et privilège du Roi, Paris 1788.

(7) M. Fuat Köprülü, Ortaçağ Türk Hukuk Müesseseleri; İslam Amme Hukukundan ayrı bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?, Belleten, ayrı basım, II Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1943.

Ancak, bu araştırmanın tam anlamıyla çok yönlü ve kapsamlı bir sonuca ulaşabilmesi, büyük ölçüde, henüz yeni sayılan arşiv çalışmalarının olgunlaşmasına bağlıdır.

Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın, «XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar)» (8) adlı eseri, bu alanda yapılan ilk geniş ve ciddi araştırmalardandır. Zengin bir «kanunname literatürü ve fetvalara, özellikle Şeyhülislâm Ebussuud Efendinin fetva şeklinde yazdığı kanunnamelere önem verilen bu araştırma, büyük ölçüde kişisel yorumların etkisi altında görülmektedir.

Meselâ, Şeyhülislam Ebussuud Efendinin, fetva şeklinde yazdığı kanunnamelerle, medrese menşeli kanun uygulayıcılarına, fıkıh kitaplarında alışageldikleri dil ve şekli kullanarak Şeriat kaideleri dışında önceden hazırlanmış olan kanunnameleri uygulamada kolaylık sağlamak amacı güttüğü ileri sürülmektedir (9).

En zengin ve hukukun gelişmesinde en etkin rolü oynayan bir hukuk kaynağı, «örf ve adet» ile kanunnameler arasında mevcut hukukî münasebetten hemen hemen hiç söz edilmemektedir.

Doğrusu, Osmanlı hukuk uygulamasına sadece kanunnameler üzerinde yapılan araştırmalara dayanarak bilimsel sonuçlardan söz etmek henüz çok erken görünmektedir.

Bugüne kadar tesbit edilen nüshalar arasında, Nas'ın (Kitâb ve Sünnet) sarîh hükmü ile çatışan ve üzerinde en çok durulan ilginç bir kanunname nüshasından çokça söz edilmektedir. Tesbit edebildiğimiz üç nüshayı karşılaştırdık. Her üç nüshada da, zina, kavga, hakaret, katil, şarap içme, hırsızlık, gasb gibi Nas'da cezaları tayin edilmiş bazı suçların paraya (akçe) tahvil edilmesi emredilmekte ve miktarları suçun cinsine göre belirlenmektedir.

I Nüsha, Paris Millî Kütüphanesi, Türk Yazmaları Kataloğu, Ancien Fond 35. Kataloğ'da bu kanunname «Sultan Selim I Kanunnamesi» olarak kayıtlıysa da nüshanın içinde böyle bir kayıt veya imâyâ rastlanmamıştır. Nüshanın baş tarafında «Kavânîn-i Osmâniyân» ibaresi, ilk sayfada ise, «Kavânîn-i Örfiyye-i Osmâni» diye

(8) Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar), İstanbul 1945.

(9) Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., Giriş, s. LI.

geçmektedir. Müellifin, büyük bir ihtimalle, müstensihin, adı Musâ b. Hasan, 953 H. (1546 M.) tarihi ile birlikte yazılıdır.

Kâtip Çelebi'nin (Keşfü'z'Zunûn, C. I, s. 1314) bahsettiği bir kanunname, üzerinde durduğumuz bu kanunnamenin diğer bir nüshası olabilir. Kâtip Çelebi de, tarih ve müellif adı vermeden bu kanunnamenin, V Ahmed'in vezir-i azamı Murad Paşa'nın emriyle Müezzinzâde Aynî Ali tarafından yazılmış olabileceği ihtimaline yer vermektedir.

II Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 9728 nolu nüshadır. Birinci nüsha ile bu nüsha arasında bazı ehemmiyetsiz ibare farklılıkları vardır. Bu nüsha fişlerde Okçuzade Mehmed Şahî Beye ait olarak kayıtlı ise de böyle bir ibareye nüshada rastlanmamıştır. Bu nüshanın Bayram Efendi tarafından 1066 H. (1655 M.) tarihinde istinsah edildiği ve adının «Kavânin-i Sultan Süleyman Han» olduğu nüshanın kendisinden anlaşılmaktadır.

III Nüsha, Konya Koyunoğlu Kütüphanesinden bir fotokopidir. 907 H. (1501 M.) tarihini taşımaktadır.

Kime ait olduğunu, ilk nüshanın tarihini bile tesbit edemediğimiz bu kanunname, acaba «mahallî» mi, yoksa, İmparatorluğun her yerinde tatbiki istenen bir kanunname midir? Araştırmalar, henüz, bu ve benzeri sorulara açıklık getirmekten uzak görünmektedir.

Günümüzde, önemi daha iyi anlaşılan arşiv çalışmaları, kanun tatbikatını belgeleyen «şer'iyye sicilleri» ve günlük yaşantıyı en iyi yansıtan «fetvâ» lar üzerinde sürdürülen araştırmalar şimdiden yani görüşlere yol açmaktadır. Meselâ, İslâm Hukuk Tarihçilerinden Prof. Dr. J. Schacht'e göre, «Osmanlı sultanları, özellikle Sultan Selim I (1512 - 1520) ve Sultan Süleyman I (Kanunî 1520 - 1560), dindar sultanlar olma yolunda ilk Abbasi sultanlarından çok daha samimi bir arzu duyuyorlardı. İslâm Hukuku'na, Hanefî Mezhebi çerçevesi içinde, en yüksek seviyede müşahhas bir etkinlik kazandırmış olmaları bunun sonucudur.» (10).

XVI ve XVII Asırlarda, Osmanlı ekonomisi ve sosyal müesseseleri üzerinde yaptığı araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Robert Mantran bu konuda daha açık bir dille şöyle diyor: «İslâm'da, ke-

(10) J. Schacht, a.g.e., s. 79.

lime anlamıyla, bir ruhban sınıfından söz edilemez ama, Din'e saygıyı, özellikle Kur'an Kanunu'nun uygulanışını, ister hükümet tarafından çıkarılan resmî nitelikteki kararlarda olsun, ister kişisel veya ekonomik grupların faaliyetlerinde olsun, denetlemekle yükümlü sorumlular vardı.» (11).

Yakınlarda yayınlanan bir doktora tezinin «Giriş»inde, Paris Hukuk Fakültesi İslâm Hukuku Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Berger-Vachon'da şöyle diyor: «Niaz Ahmed Zikria'nın tez jürisi üyelerinden birisi olarak getirdiği teklife katılıyorum. Kültürlü bir müslümanın İslâm ile «Demokrasi» arasındaki uyumu ortaya koyması memnun edici bir sonuçtur. Bana göre de bu uyum mümkündür; hatta ben daha ileri giderek diyeceğim ki, «Demokrasi», İslâm'ın benimsediği her şeydir.» (12).

(11) R. Mantran, a.g.e., s. 17.

(12) Dr. Niaz Ahmed Zikria, *Les Principes de l'Islam et la Démocratie*, Éditions Latines, Paris 1958.